

Тетяна Коваль

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА

Процес підготовки вчителя до роботи з батьками молодших школярів у поліетнічному середовищі потребує визначення, наукового обґрунтування психолого-педагогічних умов, що впливають на підвищення ефективності виховного процесу в сім'ї і школі I ступеня з виховання гармонійних взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку.

За сприятливих педагогічних умов забезпечується ефективна професійна підготовка вчителя початкових класів до роботи з батьками в поліетнічному середовищі. З огляду на зміни, що відбуваються в сучасній сім'ї, початковій школі, у ставленні суспільства до проблем дитинства та системи педагогічної освіти, підготовка вчителя до роботи з батьками повинна враховувати принципи діяльнісного (О.О. Бодальов, О.М. Леонт'єв, О.О. Леонт'єв, Е.Г. Юдін) і соціокультурного підходів до навчання (І.Я. Зязюн, Т.І. Шанскова), включати систему цілеспрямованої упорядкованої сукупності методів і засобів організації навчального процесу (С.У. Гончаренко, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва, Д.В. Чернилевський, Ф.О. Янушевич), ґрунтуватися на цілісному підході до організації педагогічного процесу у навчальних закладах (І.А. Колесников, В.П. Кравець, В.А. Семиченко).

Підготовку вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у поліетнічному середовищі ми розглядаємо як підсистему цілісної системи професійної підготовки вчителя початкових класів, оскільки вона відповідає таким характеристикам педагогічної системи, як динамічність, постійний розвиток, упорядкований характер змін, структурованість та взаємодія з іншими системами.

Так, у педагогічній системі процес навчання та виховання здійснюється в умовах видозміни педагогічних цілей та виникнення нових завдань у галузі навчання і виховання в процесі розвитку суспільства й постійного оновлення змісту освіти, на основі якого формується зміст навчальних предметів, а також в умовах удосконалення старих і створення нових форм і методів навчання та виховання, а також постійного оновлення контингенту учнів і педагогічних кадрів.

Завдяки суспільному, соціальному та науково-технічному прогресу педагогічні системи вдосконалюються, розвиваються в структурному, функціональному та історичному аспектах за певною логікою. Зміни, які в них відбуваються, мають упорядкований характер і відповідають цілям виховання, освіти та навчання молодого покоління та дорослих людей.

Взаємодію «вчитель – батьки» як процес характеризують взаємини,

спільна діяльність, інформаційний зв'язок, взаємовплив, взаєморозуміння. Індивідуально-типологічною основою взаємодії «учитель – батьки» є стиль їхнього спілкування, в якому виражені комунікативні особливості, характер стосунків, психологічна індивідуальність кожного.

У взаємодії «учитель – батьки» розрізняють такі стилі спілкування: творчо-продуктивний, дружній, дистанційний, авторитарний, заграваючий, діловий, вимогливий, позиційний. Стили спілкування впливають на взаємини вчителя з батьками і поділяються на емоційно-позитивні (солідарність, схвалення, послаблення напруження); ділові (пропозиція, прохання висловити думку, прохання надати інформацію, прохання звернутися) та емоційно-ділові (відхилення, напруження, антагонізм).

Особливою формою інформаційного обміну вчителя з батьками є взаємовідображення один одного в процесі спілкування, що має назву «соціальна перцепція». Цей термін уперше запровадив Д. Брунер для позначення соціальної зумовленості пізнавальних процесів. У соціальній психології соціальною перцепцією пізніше почали називати процеси сприйняття соціальних об'єктів – окремих індивідів, соціальних груп чи великих соціальних спільнот [2, 44–46].

Ефективність професійно-педагогічного спілкування вчителя з батьками залежить від рівня сформованості його комунікативної культури, наявності в соціально-психологічній структурі рефлексії – здатності усвідомлювати свої внутрішні психічні стани та сприймання себе іншою людиною; емпатії – здатності співпереживати та співчувати іншій людині; динамізму – здатності до ініційованого й гнучкого впливу на партнера по спілкуванню; емоційної стійкості – здатності володіти собою.

Для побудови педагогічної взаємодії з батьками учнів на високому професійному рівні вчитель початкових класів повинен чітко уявляти структуру спілкування. В.А. Кан-Калик виділяє чотири етапи комунікації, які становлять структуру педагогічної взаємодії. На першому (прогностичному) етапі – моделюванні – педагог закладає контури майбутньої взаємодії, планує і прогнозує зміст, структуру та засоби спілкування, визначає мету взаємодії, аналізує стан співрозмовника та ситуацію, планує можливі способи та тональність комунікації, прогнозує сприймання співрозмовником змісту взаємодії.

Початковий етап спілкування має на меті налагоджування емоційного й ділового контакту в педагогічній взаємодії. В.А. Кан-Калик називає цей етап «комунікативною атакою». На початковому етапі ініціативу виявляє вчитель, що дає йому змогу керувати спілкуванням. Важливе значення для вчителя має оволодіння технікою швидкої взаємодії зі співрозмовником та висування ініціативи, яку передасть співрозмовникові на наступному етапі спілкування.

Керування спілкуванням з боку вчителя розглядається як свідомо й цілеспрямована організація взаємодії з коригуванням процесу спілкування

відповідно до поставленої мети. На цьому етапі батьки та вчитель обмінюються думками, оцінками.

На етапі аналізу спілкування вчитель зіставляє мету, засоби та результати взаємодії, а також моделює подальше спілкування з батьками. Професійне педагогічне спілкування потребує від учителя наявності таких умінь: а) оперативно й правильно орієнтуватися в умовах спілкування, які постійно змінюються; б) правильно планувати й здійснювати систему комунікації; в) швидко й точно обирати адекватні комунікативні засоби, які відповідають ситуації спілкування; г) постійно підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні.

Досягнення контакту як психологічної згоди можливе за умови, коли педагог обирає доцільну рольову позицію, що приймається партнером у конкретній ситуації. Ознаками того, що в процесі спілкування вчитель налагодив контакт із батьками учня, є: взаємне особистісне прийняття вчителя і батьків, відкритість у стосунках, відвертість у висловлюваннях; згода у головних змістових положеннях взаємодії, прийняття думок один одного як значущих, розвиток їх у подальшому спілкуванні; наявність емоційного резонансу, зацікавлення подальшою взаємодією.

Оптимальне педагогічне спілкування створює сприятливі умови для взаємодії учителя з батьками учнів, дає змогу змінювати стиль управління соціально-психологічними процесами та максимально використовувати індивідуальні особливості педагога. Висока культура педагогічного спілкування вчителя початкових класів є в цьому разі соціально-психологічним фундаментом творчої взаємодії учителя з батьками молодших школярів у вихованні культури міжособистісних взаємин.

Культура педагогічного спілкування як частина загальної культури вчителя є реалізацією його здібностей через засвоєння й актуалізацію норм, засобів, механізмів діяльності спілкування, які акумульовані в історичному досвіді людства. Творче їх застосування орієнтоване на оптимізацію навчально-виховного процесу та гармонізацію особистості самого вчителя початкових класів.

Визначаючи культуру педагогічного спілкування вчителя як один з аспектів його культурного розвитку взагалі, науковці вважають, що виділення в структурі загальної культури особистості підсистем культури спілкування – моральної, естетичної та інших – можливе тільки теоретично, з метою вивчення механізмів формування вмінь і навичок педагогічного спілкування вчителя, зокрема його підготовки до роботи з батьками. Моральна культура, естетична культура, культура спілкування як аспекти цілісної культури особистості проявляються не ізольовано, а взаємоперехрещуються у певних своїх істотних характеристиках і тому функціонують взаємозумовлено, у єдності. Культура педагогічного спілкування як система характеризується взаємопроникненням компонентів як усередині її самої, так і стосовно інших підсистем

загальної культури вчителя.

Культура педагогічного спілкування – явище поліфункціональне, оскільки виконує нормативно-регулюючу, самоцільову, інструментальну та індивідуалізаційну функції. Культура спілкування кожного конкретного педагога зумовлена його внутрішнім світом, психофізіологічними особливостями, що відображається у стилі педагогічного спілкування з батьками учнів.

Оволодіння вчителем початкових класів високим рівнем культури педагогічного спілкування з батьками учнів у поліетнічному середовищі можливе за відповідної підготовки. Основними цілями цього процесу є:

- збагачення уявлень учителя про взаємини батьків і дітей та особливості їх виховання в сім'ї і початковій школі;
- розвиток ціннісно-мотиваційної сфери вчителя стосовно педагогічної діяльності з батьками учнів у поліетнічному середовищі;
- сприяння набуттю вчителем початкових класів психолого-педагогічних знань щодо роботи з батьками учнів саме у поліетнічному середовищі;
- сформованість відповідних психолого-педагогічних умінь і навичок учителя початкових класів для взаємодії з батьками молодших школярів [3, 135–137].

Однією з конкретних психологічних форм здобуття вищої освіти, підвищення професійної кваліфікації є професійна спрямованість і мотивація. Змістом професійної спрямованості і мотивації у підготовці вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у поліетнічному середовищі є: а) готовність вчителя до співпраці з сім'єю молодшого школяра – навчально-пізнавальні мотиви; б) усвідомлення суспільних потреб і соціальної значущості ролі сім'ї у вихованні батьків і дітей – соціальні мотиви; в) набуття високої професійної кваліфікації у сфері роботи з батьками – професійні мотиви.

Знання вчителя з проблеми взаємодії батьків і дітей поділяємо на такі блоки: а) загально-педагогічний (знання цілей та завдань сімейного виховання, взаємин у сім'ї та їх висвітлення у вітчизняній та зарубіжній літературі); б) психолого-педагогічний (знання психофізіологічних особливостей розвитку дитини молодшого шкільного віку, уявлення про індивідуальні властивості та емоційний розвиток особистості дитини в сім'ї, обізнаність із сучасними технологіями сімейного виховання); в) соціально-педагогічний (знання сучасних соціально-педагогічних проблем сім'ї та дитинства, законодавчої бази щодо соціального захисту та підтримки сімей, прав та обов'язків дітей і батьків); г) етнопедагогічний (знання української родинної педагогіки та культури міжособистісних взаємин у сім'ї).

Основними функціональними компонентами підготовки вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у

поліетнічному середовищі є педагогічні вміння. За логікою навчально-виховного процесу виділяють такі групи вмінь: гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські.

До **гностичних вмінь** вчителя початкових класів у роботі з батьками відносять: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, вивчення перспективного педагогічного досвіду, дослідження власної педагогічної діяльності, особливостей педагогічної ситуації, оцінювання виховних можливостей сім'ї.

Проектувальні вміння вчителя початкових класів – це виконання дій, пов'язаних з плануванням педагогічної діяльності з батьками молодших школярів, проектуванням педагогічних цілей і завдань, моделюванням засобів, методів, прийомів педагогічної діяльності з батьками в поліетнічному середовищі, передбаченням можливих наслідків застосування системи педагогічних завдань. Оволодівши **конструктивними вміннями**, вчитель спроможний виконувати дії, пов'язані з композиційною побудовою заняття з батьками учнів або виховного заходу, моделюванням різних варіантів їх проведення (з урахуванням вимог навчальної програми, плану виховної роботи, конкретної ситуації), плануванням та вибором конкретних форм, методів, прийомів щоденної і поточної роботи з батьками у багатонаціональному середовищі.

Комунікативні вміння – це здатність налагоджувати педагогічно доцільні взаємини з усіма учасниками педагогічного процесу, допомагати батькам оволодівати різними способами виховного впливу на своїх дітей, підвищувати рівень культури сімейної взаємодії, запобігати конфліктним ситуаціям у спілкуванні і взаєминах у поліетнічному середовищі, створювати доброзичливу психологічну атмосферу в сім'ї [1].

Організаторські вміння потрібні для виконання дій, пов'язаних з організацією навчально-виховного процесу в класній, позакласній та позашкільній діяльності: уроки, інтегровані заняття, сімейні свята, батьківські збори, конференції, клуби вихідного дня для батьків і дітей, бабусів і дідусів тощо.

Засвоєння знань та сформованість усіх груп вмінь на достатньо високому рівні забезпечує творче конструювання навчально-виховного процесу педагогічного ВНЗ для підготовки вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів [2, 49–50].

Дотримуючись наявних у науково-методичній літературі підходів, спробуємо визначити головні структурні компоненти поняття «готовність до роботи з батьками в поліетнічному середовищі». Це завдання зумовлене тим, що знання означеної структури, сутності її складових дає змогу продуктивно спрямовувати процеси розвитку особистості в конкретному напрямі, знаходити оптимальні шляхи і продуктивні технології виховання молодого покоління. Відповідно до проведеного аналізу літературних дже-

рел, структура може бути подана такими компонентами: **когнітивний** (моральні уявлення, психолого-педагогічні знання); **емоційно-мотиваційний** (потреби, мотиви, емоції, почуття); **регулятивний** (оцінювання, переконання, цінності, конкретний образ реалізації помислів і почуттів, ступінь їх упровадження в повсякденну норму культури поведінки, норми моралі); **діяльнісно-практичний** (уміння, навички, звички, дії, вчинки, поведінка); **саморегулятивний** (готовність особистості до самопізнання, самовиховання, самовдосконалення, самооцінки, саморегуляції поведінки).

Структурні компоненти органічно взаємопов'язані, взаємовпливають і взаємозумовлюють один одного. Зупинимося на їх змісті детальніше.

Когнітивний компонент – знання і прийняття загальнолюдських норм моралі та правил міжособистісних взаємин на різних рівнях людської життєдіяльності, насамперед у сім'ї, зіставлення з ними власних переконань і поведінки; посилення на етичні знання як спосіб вирішення ситуацій морального вибору; адекватне сприйняття значення та змісту цінностей, взірців, принципів поведінки, спілкування, які виступають у повсякденних взаєминах орієнтирами дії; знання правил культури поведінки та культури спілкування, особливостей їх прояву; розуміння необхідності посучасному вирішувати практичні завдання, оригінально поєднувати відомі прийоми і засоби взаємодії.

Завдяки цьому компонентові відповідна інформація розпізнається, засвоюється і поглиблюється. Із зовнішнього плану вона переводиться у внутрішньоособистісний (персоніфікація та інтеріоризація).

Важливим чинником інтеріоризації норм моралі є розвиток моральних почуттів. У зв'язку з тим, що моральність в етиці як сфера моральної свободи людини збігається з її внутрішніми відчуттями, культура міжособистісних взаємин включає емоційно-мотиваційний компонент. Адже норми складають основу поведінки лише тоді, коли стають об'єктом емоційно-ціннісного ставлення, основою емоційно-психологічного розвитку людини.

Емоційно-мотиваційний компонент містить комплекс гуманних почуттів (емпатія, співпереживання, довіра, співчуття, чуйність та ін.), осягнення їх сутності, прагнення до вияву їх у повсякденному житті власної сім'ї. Цей компонент сприяє емоційному опануванню гуманних норм взаємодії, формуванню позитивної мотивації до роботи з батьками в поліетнічному середовищі. Емоції (комунікативні, альтруїстичні, естетичні) є регулятором культури поведінки, культури спілкування, культури міжособистісних взаємин. Скажімо, чуйність передбачає вміння і бажання відгукуватися на радість і горе інших людей, як на своє власне, розуміти переживання іншої людини, мотиви, якими вона керується, здійснюючи ті чи інші вчинки.

Уразливість зумовлена всім складом особистості, насамперед її

пізнавальним ставленням до предметного світу і людей, що поруч, її інтелектуальним розвитком. Співпереживання – це емоційно-інтуїтивне осягнення партнерами внутрішнього світу один одного. Доброта – це людяність, що реалізується у справах, учинках. Добра людина завжди доброзичлива: вміє вислуховувати інших, виявляє інтерес до їхніх турбот, потреб, розуміє радість і горе, відгукується на душевний стан близьких, вчасно приходиться їм на допомогу тощо. Здатність відчувати сором, переживати вину виникає тоді, коли індивід не шукає виправдання своїм помилкам, посилаючись на обставини, а чесно зізнається у скоєному і розкаюється. Ці почуття запобігають прояву небажаних потягів і жадань, на їх основі формується вища форма моральної регуляції поведінки – совість. Повага до людської гідності, доброта та інші якості гуманних взаємин найтісніше взаємодіють із співчуттям – складнішою формою емпатії. Як особистісна якість співчуття виражається насамперед у розумінні почуттів і думок іншої людини, моральній підтримці її прагнень, готовності сприяти їх здійсненню.

Здатність до співпереживання, співчуття передбачає не просто розуміння емоційного стану іншого, а й переймання цим станом (відтворення в собі). Емпатія має різні форми. Так, у формі співпереживання вона може бути пов'язана з егоїстичними мотивами. У цьому разі переживання за іншого ґрунтується на потребі у власному благополуччі. Співчуття пов'язане з розвитком гуманістичних начал поведінки. Найвищою формою емпатії є поведінкова емпатія, тобто не лише розуміння стану іншого, переживання за нього, а й підтримка, надання допомоги. Прилучення до емоційного стану інших людей поступово формує в особистості внутрішній такт і культуру співпереживання. Головні ознаки тактовності – обережність у ставленні до людей, почуття міри, вміння знайти в кожному конкретному випадку потрібну форму звертання, надання допомоги чи послуги, вміння бути ненав'язливим у присутності інших, у смаках, бажаннях тощо. Основні прояви цієї якості: розуміння внутрішнього стану людини, правильне оцінювання своїх слів, учинків, усвідомлення того, як їх сприймає інша людина, як реагує на них.

Регулятивний компонент дає змогу оцінювати рівень культури поведінки, спілкування, ступінь її упровадження у внутрішньосімейні взаємини, контролювати дотримання основних норм і правил, корегувати хибні прояви і можливі порушення. У цьому контексті великого значення набуває рефлексія – здатність людини усвідомлювати себе з погляду партнера по взаємодії, осмислювати свою діяльність, свої вчинки, поведінку тощо. Процеси, що виникають під час рефлексивних дій, мають важливе значення для моральної саморегуляції, коли відбувається об'єктивізація суб'єктивно засвоєних моральних вимог. Рефлексія є передумовою виявлення такої нормативної складової культури взаємин, як совість – відображення особистісного «Я», вторинна рефлексія вчинків, потреб,

мотивів, коли людина аналізує себе з морального погляду, відмінного від суб'єктивного.

Розрізняють дві форми прояву совісті – авторитарну та гуманістичну. Зміст їх етичних норм однаковий, проте мотиви використання різні. Авторитарна совість вимагає від людини підкорення авторитетам, які виробили певні етичні норми, зумовлює необхідність догоджати їм; гуманістична совість протестує проти утисків, самоприниження, не обмежує самостійності.

Управління регулятивним компонентом пов'язане з волею – особливою динамічною характеристикою мотивів, формою психологічної активності людини у процесі діяльності, що спрямована на збереження, утвердження обраної мети. Регулятивний компонент передбачає володіння певним комплексом умінь, варіативне застосування яких дає змогу орієнтуватися у ситуаціях, бачити різні шляхи їх вирішення, робити обґрунтований етичний вибір у міжособистісних взаєминах. Роль цього компонента визначається можливістю вносити необхідні зміни у процес культури міжособистісної взаємодії, стежити за змістом та умовами його перебігу.

Діяльнісно-практичний компонент передбачає наявність певних умінь, навичок, дій, вчинків, поведінки, що спираються на теоретичні знання культури міжособистісних взаємин та емоційно-оцінне ставлення до неї, і містить етичну стратегію і тактику моральної поведінки, запобігання конфліктним ситуаціям та виходу з них. Виявляється компонент у здатності підходити до вирішення практичних завдань з оновлених позицій, оригінально поєднувати відомі прийоми і засоби культури міжособистісної взаємодії, створювати атмосферу довіри, духовної відкритості, ситуації спільної творчості. Діяльнісно-практичний компонент забезпечує дієвий обмін моральними цінностями на засадах гуманізму (інтерес до іншої людини, до пізнання самого себе), використання різноманітних методів та прийомів суб'єкт-суб'єктного спілкування, прояв любові, відданості, турботи, поваги, співчуття, тактовності. Як форма реалізації норм моралі у дії тактовності – це дотримання правил пристойності, керування своїми емоціями, уважність, справедливість, толерантність, стриманість, передбачення об'єктивних наслідків учинку та суб'єктивного його сприйняття. Тактовність включає вміння оцінювати ситуацію, яка вимагає певного виду поведінки, володіння інформацією про причини моральних суперечностей, врахування індивідуальних особливостей партнера у взаємодії та об'єктивних умов, у яких виникає моральна суперечність, здатність передбачати можливий ефект від взаємодії. На основі діяльнісно-практичного компонента з'ясовуємо, чи наявна в людині культура міжособистісних взаємин, чи здатна вона набувати відповідного досвіду та використовувати його у реальному житті – сімейному й шкільному мікроколективі та загальному соціумі. Завдяки

цьому компонентіві відбувається формування свідомого активного суб'єкта міжособистісних взаємин.

Саморегулятивний компонент передбачає готовність особистості до самовиховання, самореалізації у ділянці культури спілкування і поведінки, адекватну самооцінку відповідних індивідуальних якостей, прагнення до їх розвитку, наявність позитивної «Я-концепції». Цінність цих якостей зумовлюється тим, що поза самодіяльністю людина не може розвиватися як особистість. Усвідомлення необхідності вдосконалення через самовиховання і виправлення недоліків є рушієм внутрішнього прагнення до реалізації перетворювального ланцюжка «треба» – «хочу» – «можу». За повнішого здійснення особистістю самореалізації інтенсивніше відбувається розвиток.

Саморозвиток особистості невіддільний від реальної діяльності. І чим більше ця діяльність потребує від людини прояву креативності, тим актуальнішою стає потреба цілеспрямованого самовдосконалення, тим усвідомленіше людина планує і виконує дії самокорекції.

Саморозвиток є досить високим рівнем природно-соціально-психологічного процесу особистісного становлення, що здійснюється індивідом відповідно до його цінностей, життєвих перспектив, образу «Я-майбутнє» як системне збагачення особистісних характеристик, індивідуального досвіду діяльності та спілкування, розвитку себе як суб'єкта власного життя і продуктивної ціннісно орієнтованої соціальної взаємодії.

Узагальнене уявлення людини про себе, система моральних настанов стосовно власної особи детермінує її психологічні механізми та соціальну поведінку. «Я-концепцію» складають: 1) образ «Я» та його загальні характеристики (сильний, товариський, терплячий та ін.); 2) самооцінка, емоційно-афективна оцінка уявлення про себе; 3) поведінкова реакція під впливом образу «Я» і самооцінки.

Самооцінка – компонент самосвідомості, що включає в себе знання про себе, свої здібності, моральні якості та вчинки. Це «ставлення людини до себе, що складається поступово й набуває характеру звички». Самооцінка формується у процесі діяльності та міжособистісної взаємодії і водночас є їх невід'ємним компонентом. Вона відображає ступінь розвитку в людини почуття самоповаги, відчуття власної цінності та позитивного ставлення до себе. Негативна самооцінка передбачає самозаперечення, відкидання всього, що належить до сфери людського «Я»; обмежує життєві перспективи, провокує виникнення тривожності, непевності. Позитивна самооцінка передбачає наявність оптимістичного настановлення людини щодо себе.

На реалізацію регулятивного компонента впливає і така якість, як локус контролю – схильність людини звинувачувати в наслідках своєї діяльності зовнішні сили (екстернальний локус контролю) або приписува-

ти собі успіхи, досягнуті завдяки власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус контролю). У міжособистісних взаєминах останній має непересічне значення, адже забезпечує прояв послідовності, терплячості, врівноваженості, комунікабельності, доброзичливості. Високий інтернальний локус тісно пов'язаний з позитивною самооцінкою, максимальною узгодженістю «Я» реального і «Я» ідеального. Завдяки введенню цього компонента до структури культури міжособистісних взаємин кожна із сторін не лише усвідомлює наявні у неї недоліки, а й потребу в самовдосконаленні [4, 103–107].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Сіданіч І. Як зробити батьків і дітей щасливими? – К. : Вид-во «Плеяди», 2005. – 120 с. – (Відкритий урок. Початкова школа. Вип. 3–4).
3. Сіданіч І. Л. До питання виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 2. – С. 133–145.
4. Сіданіч І. Л. Культура взаємин батьків і дітей, її сутність та зміст // Освіта і управління. – 2003. – Т. 6. – № 4. – С. 102–109.